

თორნიკე ევრემიძე

იონანე პეტრიწისეულად მიჩნეული H-1283
ხელნაწერის შესახებ

XI-XII საუკუნის დიდი ქართველი ფილოსოფოსი და პოეტი, გელათის აკადემიის მოძღვართ-მოძღვარი იონანე პეტრიწი (იგივე ჭიჭიმიელი), იდგა იმ რენესანსული იდეების სათავესთან, რომელმაც ყველაზე სრულყოფილად შოთა რუსთაველის “ვეფხისტყაოსანში” ჰპოვა ასახვა XII-XIII საუკუნეთა მიჯნაზე, თამარისდროინდელ საქართველოში.

1978 წელს გამოვიდა თ. კუკავას “იონანე პეტრიწის წიგნი “ათ-ორ თვისა” (“პროლოგია”). მეცნიერმა თავის გამოკვლევას თან დაუერთა პეტრიწისეულად მიჩნეული “ეთიკური იამბიკოები” თქმული იონანე პეტრიწი ფილოსოფოსისაგან, “იონანე პეტრიწის “შვილთათვის ვნებათა არს...” და “პეტრიწის ფილოსოფიური ლექსიკონი”. როგორც თ. კუკავა წერს, ესაა კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის H-1283 ნომრით ცნობილი ხელნაწერის ფრაგმენტი. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ამ ხელნაწერის სათაურიც - “ფილოსოფიური ლექსიკონი”, პირობითია და პროფ. თ. კუკავას მიერაა შერჩეული.

უპირველეს ყოვლისა, უნდა შევნიშნოთ, რომ აღნიშნული ხელნაწერი იმდენად ფილოსოფიური ხასიათის არაა თანამედროვე გაგებით, რამდენადაც საბუნებისმეტყველო-მათემატიკური შინაარსისა. ცნებები და კატეგორიები, რომელთა განმარტებებსაც გვთავაზობს ხელნაწერის ავტორი, XVII-XVIII სს. მეცნიერებათა: ფიზიკის, მათემატიკის, ასტრონომიისა და ბიოლოგიის მონაცემებით უფრო აიხსნება, ვიდრე X-XI სს. ფილოსოფიურ-საბუნებისმეტყველო ცოდნით.

მაგალითად, “ლექსიკონის” ავტორი განმარტებებით: “სხეული რომელიმე არს ორღანოვანი, ვითა უსულოთა ქვათა და ეგვივითართა” და “წერტილთაგან შედგება ასო, ასოთაგან - მარცვალი, მარცვალთაგან - ლექსი, ლექსთაგან - სიტყვა, სიტყვათაგან - პარალრაფი, პარალრაფთაგან - თავი, თავთაგან - წიგნი” (პეტრიწი, 1940, გვ. 82), არ გამოხატავს ამა თუ იმ ეპოქისა და საუკუნის ცოდნას. არც შემდეგ პარაგრაფში გადმოცემულ განმარტებათა: “ნაწილებით განზომს”, ან “მის მიერ განზომილსა” რომ შეეხება, ან კიდევ: “საყოველთაო ჟამი საყოველთაოს შორის სხეულსა, რომელ არს ცაი და ნაწილებით ჟამი ნაწილთა შორის, რომელ არიან შვიდნი სფერონი ცისანი, ვითარ მზისა და თანატომთა მისთა, რომელთა ერთი არს მზე აპოლოს” (ხაზგასმა ჩვენია - თ. ე.) (თ. კუკავა, 1978, გვ. 82), ავტორობის საკითხია სადავო და გამოსაკვლევი. სანალიზო ტექსტის ხაზგასმულ წინადადებაში მოხსენიებული “შვიდნი სფერონი ცისანი, ვითარ მზისა და თანატომთა მისთა”, ერთნაირად ესმოდათ როგორც XII საუკუნეში - იონანე პეტრიწის დროს, ასევე XVIII ს. საქართველოშიც - ანტონ კათალიკოსის თანამედროვეთ.

რაც შეეხება “საყოველთაო ჟამი საყოველთაოს შორის სხეულსა”, რომელიც ფიზიკასა და ფილოსოფიაში დამკვიდრდა ი. ნიუტონის (1643-1727

წწ.) და გ. ლეიბნიცის (1646-1716 წწ.) დროიდან “აბსოლუტური დროის” ცნების სახით, ვერ იქნებოდა პეტრიწის ეპოქაში გავრცელებული ტერმინი.

აქვე უნდა შევეხოთ განმარტების ნაწყვეტს - “რომელთა ერთი არს ესე აპოლოს”. აქ “ერთი” პეტრიწისეული განმარტებაა ღვთისა, ხოლო “აპოლოს”; ბერძნულ-ბიზანტიური ტრადიციებით, მზის სინონიმური სახელწოდებაა. პეტრიწის მიხედვით, მზე არის სიმბოლო “დიდისა აპოლოსა”, რომელიც შვიდთა მნათობთა დასში ასე მიმოიქცევა: “...სხვა კრონოსისა შორის, და სხვა დიდისა დიოსსა და სხვა არიასა და სხვა აფროდიტის, დიდისა აპოლოსისა, და სხვა ერმის პრომეთისაი, და სხვა აფროდიტის მახარებელთა ტფიალებათა, და სხვა ერმის არტემიდიოს ქცევათაი” (ი. პეტრიწი, 1940, გვ. 119); ან კიდევ: “შოქცევაი მთვარისაი, აფროდიტისი, ერმისი, აპოლოსი, არიასი, დიოსის, კრონოსის” (ი. პეტრიწი, 1940, გვ. 120); ანუ ახლანდელი ტერმინებით: მთვარე, ვენერა, მერკური, მზე, მარსი, იუპიტერი, სატურნი.

იოანე პეტრიწის მიერ შემოთავაზებული 7 მნათობის მიმოქცევის ის რიგი, რომელიც შემდეგ რუსთველის “ვეფხისტყაოსანში” კონდენსირებული სახითაა მოცემული 951-ე სტროფის ორ ტაეპში: “ოტარილო, შენგან კიდევ არვის მიგავს საქმე სხვასა, / მზე მაბრუნებს, არ გამიშვებს, შემიყრის და მიმცემს წვასა”, საფუძვლად დაედო სამყაროზე ჰელიოცენტრული შეხედულების დაცვას რუსთველის რენესანსულ იღებებში (დ. ჭანტურიშვილი, 1955; თ. ეფრემიძე, 2009 ...).

H-1283 ხელნაწერის მე-3 აბზაცში დროის საზომი ერთეულებია მოცემული: “ვითა სტომის, ე.ი. წენტილი სხეულისათა შორის, ესთავე წვინი და აწი ჟამისათა შორის” (თ. კუკავა, 1978, გვ. 82).

სულხან-საბა ორბელიანი სიტყვა “სტომს” ასე განმარტავს: “სტომი და წენტილი სხეულთა შორის ყო(ც)ელთა უმცირეს და ურადენო არიან” (სულხან-საბა, 1965, გვ. 113), საიდანაც ჩანს, რომ “სტომი და წენტილი” არის დროის უმცირესი ნაწილი, რომელსაც რაოდენობრივი ზომები არა აქვს. “წერტილი” და არა “წენტილი” გამოყენებულია მატერიალური “წერტილის” განმარტების საფუძვლად, რომელსაც დიდი მნიშვნელობა აქვს თანამედროვე მათემატიკასა და მექანიკაში. სულხან-საბას განმარტების მიხედვით, H-1283 ხელნაწერის ტექსტი: “ვითა სტომი, ე.ი. წენტილი” უნდა შესწორდეს ამ სახით: “ვითა სტომი და წენტილი”; ამ მოსაზრებას ადასტურებს განმარტების მომდევნო ცნებები: “ესთავე წვინი და აწი ჟამისათა შორის”, საიდანაც ჩანს, რომ წვინი და აწი დროის (ჟამის) საზომი ერთეულები ყოფილა.

სულხან-საბას მიხედვით, დროის ერთეული არის “წვინი” და არა “წერინი” (სულხან-საბა, 1965, გვ. 594). აქვე გვინდა, დროის საზომი ერთეულები მოვიტანოთ საბას მიხედვით და შევნიშნოთ, რომ “ჟამის” რაოდენობრივი ზომა არის 1 საათი, თვისობრივი კი - განუსაზღვრელი დრო (აქედანაა სიმღერა “შრავალჟამიერი”!). სულხან-საბასთან აღრევა გვაქვს წუთსა და წამს შორის. აქვე მოგვაქვს სულხან-საბას ლექსიკონის და თანამედროვე ტერმინების მიხედვით დროის საზომი ერთეულები და მათ შორის რაოდენობრივი კავშირის ორი ცხრილი:

I

- 1 ეამი = 60 წამს (წუთი)
- 1 წამი = 60 წუთს(წამი)
- 1 ეამი = 4 წენტილს
- 1 წენტილი = 15 წმ. (წთ.)
- 1 აწი = 60 წინს
- 1 წინი = 60 სტომს
- 1 სტომი = $1,3 \cdot 10^{-7}$ ეამს
- 1 ეამი = $4,5 \cdot 10^4$ წმ.

აქედან ჩანს, რომ 1 წინი = $6 \cdot 10^{-10}$ მიწუტს = $3,6 \cdot 10^8$ წმ.

სულხან-საბა ორბელიანი “ლექსიკონის” დროის ერთეულ “აწის” სინონიმია: “აპა”, “მყისი”, “ანაზღი”.

სულხან-საბა “სტომი და წენტილის” განმარტების CD ვარიანტში წერს:

“სტომი, წენტილი სხეულსა შორის ყოველთა უმსწრაფლეს და უჟამო არიან” (სულხან-საბა, 1965, გვ. 113). აქედან ჩანს, რომ დროის ერთეული სტომი, უმცირესი ანუ “უჟამო” ერთეულია. ეს განმარტება, სულხან-საბას ცნობით, “აღებულია იოანე პეტრიწის თარგმანებიდან” (სულხან-საბა, 1965, გვ. 113-114), რაც განსაზღვრული “ფილოსოფიური ლექსიკონის” იოანე პეტრიწისეული ქმნილების სასარგებლოდ მეტყველებს.

აქ, ჩვენ არაფერს ვიტყვით “ლექსიკონის” მე-4 პარაგრაფზე, სადაც გადმოცემულია “ღვთივ პლატონური” აზრი იმის შებახებ, რომლის მიხედვით - “სხეულევაანი ესე ნიადაგ იქმნების, რაჟეთუ პირველმან წარვლო და შემდგომი ზედ შემოვა, დის და გარდადის, იქმნება და გარდაიქმნება ამისათვის არა ჭერ არს, რათამცა მყოფ ყწოდათ” (თ. კუკავა, 1978, გვ. 82). უკომენტაროდ მოვიტანთ, აგრეთვე, დიდი სოკრატეს დებულების ავტორისეულ მტკიცებულებას: “განუკვეთელი მრავალსა დაჰნიშნავს. წამი ეჟამთა შორის, წერტილი სხეულთა შორის, ერთი რიცხვთა შორის”, რომელიც განმარტებულია მე-5 პარაგრაფში.

ხელნაწერის მე-6 აბზაცში (სულ ხელნაწერში 11 პარაგრაფ-აბზაცია!) მოცემულია ელინთა ენაზე ტერმინების: ცისა - “ურანოს”, წელიწადისა - “ზრონოს”, ნამყოს - “ონ”, აწმყოს - “ესტინ” და მყობადი “ესტე” - განმარტებები, ისევე, როგორც მე-9 აბზაცში მოცემული ცნებებისა: სულის ძალისა და მოქმედებისა - “დინვაი”, გონების ძალისა და მოქმედებისა - “ნომაი”; გასაგონის - “ნოიტონის”. მათ შესახებ აქ არაფერს ვიტყვით, ვინაიდან ისინი XI-XII საუკუნეებში, პეტრიწის დროს და ახალ საუკუნეებშიც, ანტონის I (ბაგრატიონი) (1720-1788 წწ.) დროს, ერთნაირად განიმარტებოდა. *

რაც შეეხება მე-17 პარაგრაფს, აქ სულ სხვა ვითარება გვაქვს. მოვიტანოთ ტექსტი: “მიკროსკოპში არისო მინა მცირე, სათვალის მინის უმცროსი. იმაში რომ გაიხედლოს, ერთს სტილსა კამბეჩის ოდნად დაანახვებსო. ჰაერის სიწვლილეში დიად მრავალი ცხოველი ფრინავსო, რომელსაც ჩვენი ხედვა ვერ დასწვდება. რომ ვფიქროვებთ, პირში და ცხვირში, დიად მრავალი შუშსდევს ჰაერსა, რომ ჩვენ ვერა ვხედავთ, იმას მიკროსკოპი ჭათმის ოდნად დაანახვებს და იმისს ფრთებსა და რქებსა და ნაწილებსა, რომ ისიც ყოველადია, ყველას აჩვენებს” (თ. კუკავა, 1978, გვ. 83).

უპირველეს ყოვლისა, “მიკროსკოპის” შესახებ. ეს ხელსაწყო, რომელიც H-1283 ხელნაწერის ავტორის მიხედვით, “არისო მინა მცირე, სათვალის მინის უმცროსი”, გამოგონებული იყო ჰოლანდიელი ბუნებისმეტყველის, ლონდონის სამეფო საზოგადოების წევრ ანტონ ვან ლევენჰუკის (1632-1723 წწ.) მიერ, რომელიც აზნალებდა ოპტიკურ ლინზებს. ეს ხელსაწყოები 150-300-ჯერ აღიღებდა გამოსახულებას. ცხადია, ხელნაწერის ავტორი სწორედ იმ სენსაციური ცნობების გავრცელების ტყვეობაშია, რაც მიკროსკოპის გამოგონებით დანახულმა მიკროსამყაროს აღმოჩენამ გამოიწვია საბუნებისმეტყველო ცოცხალ (“ერთს სტილსა კამბეჩის ოდნად”, “ჰაერის ნაწილაკს ... მიკროსკოპი ქათმის ოდნად დაანახებესო”) და არაცოცხალ სამყაროში; რომ ამ მიკროორგანიზმების “ფრთების, რქებისა და ნაწილების” დანახვა არის შესაძლებელი და, რაც მთავარია, ეს რეალობაა (ყოვლადია) და არა მოჩვენებითობა.

ცხადია, ეს რეალობა XI-XII სს. მსოფლიო მეცნიერებაში და საქართველოშიც არ არსებობდა მაშინ, როცა გამაღილებელი მინის და სათვალის დამზადებას დიდი ხნის ტრადიცია ჰქონდა.

ასეთივე, ახალი დროის მეცნიერულ ინფორმაციას შეიცავს ხელნაწერის მე-8 აბზაცი, რომელშიც ვკითხულობთ: “ფიზიკაში ატმოსფერო არს სხეულისაგან გარემოცულობაი. რიტორიკა-რიტორებაი ფისიკა, მეტაფისიკა, თეორეტიკა, ლოდიკა, ავტორი არს მზელე რაიმე, ვითა თავი, ჰორიზონტი, გნომი” (თ. კუკავა, 1978, გვ. 83).

ამ აბზაცის პირველი ნაწილი - “ფისიკაში ატმოსფერო არს სხეულისაგან გარემოცულობაი”, არ შეიძლება დამკვიდრებულყო პეტრიწის ეპოქაში, ვინაიდან ცნება იმის შესახებ, რომ ნებისმიერი ციური სხეული თავის გარშემო ქმნის ატმოსფეროს, რომელსაც მაშინ ინარჩუნებს იგი, თუ სხეულს აქვს კრიტიკულ მიმზიდველ მასაზე მეტი მასა, დამკვიდრდა XVII ს-ში. გაირკვა, რომ ატმოსფეროს ატომსა და სხეულს შორის მიზიდულობა საკმარისი უნდა იყოს, რათა ის არ გაიფანტოს სხეულის გარემოცველ სივრცეში.

აბზაცის დანარჩენი ნაწილის ცნებები, როგორცაა “ფისიკა”, “მეტაფისიკა”, “თეორეტიკა”, “ლოდიკა”, “ჰორიზონტი”, “გნომი”, არ შეიცავს რაიმე ისეთ აზრს, რომელიც ვერ განიმარტება პეტრიწისდროინდელი საბუნებისმეტყველო-ფიზიკური მეცნიერების მონაცემებით. ტერმინი “თეორეტიკა”, რომელსაც ანტონ I კათალიკოსი ხმარობდა “თეორეტიკებრივი ფისიკის” სახით, რომელ თემაზეც მას თბილისისა და თელავის სემინარიისათვის წიგნებიც აქვს დაწერილი, გვაფიქრებინებს, რომ ეს აბზაციც XVIII ს. მონაცემებითაა გაჭერებული. აქვე ვიტყვით, რომ ტერმინი “**გნომი**” დაკავშირებულია მარტივ ხელსაწყო **გნომონთან** და არა **გნობასთან**, რაც ვერტიკალური მიმართულების და დროის განსაზღვრის საშუალებას გვაძლევს.

ამჯერად, ჩვენ თავს ვიკავებთ H-1283 (გვ. 84) ხელნაწერის მე-9 და მე-10 პარაგრაფების ერთისა და სამის ქრისტოლოგიურ-ნეოპლატონურ განმარტებათა გაშინჯვისათვის, რაც აშკარად პეტრიწისეული ჩანს.

დასკვნის სახით ვიტყვით, რომ H-1283 ხელნაწერის პროფ. თ. კუკავასეული გამოცემა, არ შეიძლება ჩაითვალოს მთლიანად პეტრიწისეულად. ამ ხელნაწერის ზოგიერთი პარაგრაფი, უეჭველად პეტრიწისეულია სტილით, ვნით, მეცნიერების XI-XII სს. დონით; ნაწილში კი აშკარად XVII-VIII სს. მეცნიერების მიღწევებია ასახული. როგორც ჩანს, პეტრიწისეული “ფილოსოფიური ლექსიკონის” H-1283 ხელნაწერი XVII-XVIII სს. მეცნიერული მონაცემებით შეუქსიათ. ჩვენ

აზრით, პეტრიწისეული ტექსტის რედაქტორ-შემავსებელი შეიძლება ყოფილიყო ანტონ I კათალიკოსი, რომელმაც 1756-1764 წლებში, რუსეთში გადასახლების დროს, ქართულად გადმოთარგმნა და კომენტარები დაურთო ქრისტიან ვალფის (1679-1754 წწ.) “თეორეტიკებრივ ფისიკას” (1760 წ.), ან დავით ბაგრატიონი (1767-1819 წწ.), რომელმაც დაწერა “შემოკლებული ფისიკა”. ასევე აღენიშნავთ, რომ აღნიშნული ხელნაწერის ზოგიერთი იმ პარაგრაფის ენა და სტილი, რომლებშიც გადმოცემულია XVII-XVIII სს. ფიზიკა-მათემატიკური ხასიათის ინფორმაცია, არ მიესადაგება ანტონ I-ის ფსევდოარქაულ სტილს. კვლევის ამ ეტაპზე ვვარაუდობთ, რომ ეს ინფორმაცია უნდა მოდიოდეს იმავე საუკუნეების ერთ-ერთი იმ ქართველი მეცნიერისაგან, ვინც დაინტერესებული იყო ევროპული საბუნებისმეტყველო-მათემატიკური ცოდნის საქართველოში გავრცელებით. ასეთი კი შეიძლება ყოფილიყო: ვახტანგ VI ბაგრატიონი (1675-1737), ვახუშტი ბაგრატიონი (1696-1758), ბაქარ ბაგრატიონი (1700-1750), დავით ბაგრატიონი (1767-1819), იოანე ბაგრატიონი (1768-1830), თეიმურაზ ბაგრატიონი (1782- 1846)...

დამოწმებული ლიტერატურა

- ანტონ I, 1971 - ანტონ I (ბაგრატიონი) კათალიკოსი, “წყობილსიტყვაობა”, ა. აბრამიძის რედაქციით, თბ., 1972.
- თ. ფურემიძე, 2009 - თ. ფურემიძე, “რუსთველოლოგიური ნარკვევები”, წიგნიდან: “შოგონებები, ნარკვევები, ესეები”, ტ. II, ქუთაისი, 2009.
- თ. კუკავა, 1978 - თ. კუკავა, “იოანე პეტრიწის წიგნი “ათ-ორ თვისა” (“პოლოლია”), თბ., 1978.
- ი. ლოლაშვილი, 1980 - ი. ლოლაშვილი, “იოანე პეტრიწი”, ქსე, ტ. V, თბ., 1980.
- დ. მელიქიშვილი, 1975 - დ. მელიქიშვილი, იოანე პეტრიწის ენა და სტილი, თბ., 1975.
- ი. პეტრიწი, 1940 - იოანე პეტრიწი, თხზულებანი, ტ. I, თბ., 1940.
- ი. პეტრიწი, 1937 - იოანე პეტრიწი, თხზულებანი, ტ. II, თბ., 1937.
- ი. პეტრიწი, 1968 - იოანე პეტრიწი, “სათნოებათა კიბე”, ი. ლოლაშვილის გამოკვლევითა და რედაქციით, თბ., 1968.
- ი. პეტრიწი, 1986 - იოანე პეტრიწი, განმარტება პროკლე დიადოხოსის პლატონური ფილოსოფიის “ღვთისმეტყველებითი ელემენტებისათვის”; დ. მელიქიშვილის ახლებური თარგმანი და კომენტარები; “არეოპაგიტული ძიებანი”; თბ., 1986.
- სულხან-საბა, 1965 - სულხან-საბა ორბელიანი, თხზულებანი. ტ. IV, თბ., 1965; წ. ტ. IV₂, 1966.
- ძიებანი, 1986 - არეოპაგიტული ძიებანი, შემდგენელი დენიზა სუმბაძე, თბ., 1986.
- დ. ჭანტურიშვილი, 1955 - დ. ჭანტურიშვილი, ჰელიოცენტრიზმის ნიშნები “ვეფხისტყაოსნში”, გაზ. “სახალხო განათლება”, 07. 12. 1955.

TORNIKE EPREMIÐZE

MANUSCRIPT H-1283 ASCRIBED TO IOANNE PETRITSI

The paper discusses the manuscript H-1283 ascribed to Ioanne Petrītsi, a poet and philosopher of the 11th-12th century. Professor Tamar Kukava's edition of Petrītsi's poem "of the Twelve Month," alternative title "Prology," in the book "Petrītsi's Philosophical Dictionary" has the aforementioned manuscript in the appendix (pp.-82-83).

In the short introduction of the book T.Kutava writes: "Ioanne Petrītsi seems to have attempted to compile a philosophical dictionary. A part of the dictionary has survived in the H-1283. However, it is scattered in the form of fragments. We may conjecture that the text of the dictionary should have been rather lengthy in its original form". The editor's remark in the introduction shows that she considers the manuscript H-1283 a kind of compilation works.

The analysis of H-1283 makes it evident that, in essence, the text is of scientific (physics-astronomy) nature. Out of the eleven paragraphs of the text, five paragraphs are of physico-astronomic-meteorological contents. Among them (units 2,3,5) convey the scientific knowledge of the Georgian-Byzantine schools of Petrītsi's time (see Sulkhan-Saba-Orveliani's Dictionary), and other parts of the manuscript, e.g. paragraphs 7 and 8 reflect 17th-18th century European Renaissance period developments, particularly, the passages where the text deals with the description and function of the microscope as a tool, or where it says that: "In physics atmosphere is outer part in which the matter is enwrapped". As microscope is invented by Van Leeuwenhoek (1632-1723) and the atmosphere issue is related to Isaac Newton's (1643-1727) works, neither of these two examples can be ascribed to Petrītsi.

The study of the manuscript shows that the manuscript H-1283 does not in its entirety belong to Ioanne Petrītsi and that it had been filled and altered by some other Georgian scholar(s) in the 17th-18th centuries.

Georgian scholars of the 17th-18th centuries interested in nature study and physics were:

Sulkhan-Saba Orbeliani (1658-1725), Vakhtang VI Bagrationi (1675-1737), Vakhushti Bagrationi (1696-1758), Bakar Bagrationi(1700-1750), Dimitri Tsitsishvili (1723-1777), Anton I Catholicos (1720-1788), David Bagrationi (1767-1819), Teimuraz Bagrationi (1782-1846), Ioane Bagrationi (1768-1830). Among those scholars only Anton I Catholicos, David or Ioane Bagrationi could, most likely, be the authors who might have filled the H-1283 manuscript with the novel information, in consideration with the fact that each of the authors wrote physic-astronomical books, correspondingly: "Theoretical Physics"(Anton I), "Concise Physics" (David Bagrationi), and "Encyclopedia of science" (Ioane Bagrationi).